

SZALAI JÚLIA

ELŐSZÓ

„Csak nem azt hitted, hogy itt és most egyszer és mindenkorra megoldjuk a cigánykérdést?”¹

„Manapság sok szó esik a cigányok helyzetéről, a cigányok és a nem cigányok közötti konfliktusokról, és arról, hogy mit tehetne a kormányzat és a társadalom, illetve maguk a cigányok a helyzet jobbításáért. Ezekről a kérdésekről szeretnénk egy olyan közös vitát szervezni, ahol mindenki elmondhatja véleményét, és lehetőség nyílik a közös gondolkodásra. 2005. szeptember 16 és 18-a között Budapesten konferenciát szervezünk a CEU Kongresszusi Központjában, és megtisztelné a szervezőket, ha részvételével segítené a találkozó sikerét. A konferenciáról a Magyar Televízió 1-es csatornája, több rádió, a T-Online internetes portálja és az írott sajtó folyamatosan tudósít majd. ... A részvételre jelentkezők közül sorsolással választjuk ki a meghívottakat. Megtisztelné bennünket, ha Ön is részt venne ezen a sorsoláson. Az Ön jelenléte nagyban hozzájárulna ahhoz, hogy az eseményen Magyarország minden régiója és társadalmi csoportja képviselve legyen, és kikérhessük a résztvevők véleményét a kérdőívben szereplő témákról. A most következő kérdőívre adott válaszait titkosan kezeljük, és a konferencia során is megőrizheti az anonimitását.” – ezekkel a felkérő sorokkal indult útjára 2005. júniusában az a sajátos „társadalomtudományi vállalkozás” – a Magyar Agora –, amelynek egyes eredményeiről és néhány továbbgondolandó tanulságáról kívánnak számot adni e kötet tanulmányai. Az első hallásra talán szokatlan szóhasználat – „társadalomtudományi vállalkozás” – némi magyarázatra szorul. Azt kívánja érzékeltetni, hogy nem klasszikus értelemben felfogott kutatásról van szó, amelyben a kutató és tárgya között a vi-

¹ Idézet a 168 óra Online internetes oldalon „Magyar Agora a romákról” címmel nyitott vitafórum egyik blog-bejegyzéséből (2005. szeptember 21.)

szony a tervezés pillanatától az elemzés elkészültéig rögzített, s e standard távolság a weberi értelemben felfogott értékmentesség egyik legfőbb garanciája. Ehelyett a cél a jelen esetben a folyamatos *interakció* biztosítása: a kutató maga is része, alakítója és egyben szakszerű szemlélője a vizsgálati tárgynak – a közösségi véleményformálásnak. Az ismeretek közlése és a megvitatásukban részt vállaló szereplők reagálása – azaz, a távolság célirányos *változtatása* – adja a vállalkozás alapvetését, az eredmény pedig a társadalmi diskurzus *kiszélesítése*. Magyarán, maga a kutatói tevékenység az egyik – és távolról sem az egyetlen – eszköze egy célja szerint *politikai* természetű törekvésnek, annak, hogy ha csak pillanatokra is, de a közügyek *visszahelyeztessenek* keletkezésük és formálódásuk közvetlen terepére, a közösségek életébe.² Építőelemeit tekintve, a közvetlen demokrácia gyakorlására az ún. deliberatív véleménykutatás³ keretében kimunkált eljárás – ennek hazai adaptálására vállalkozott a Magyar Agora – egyszerre és egyforma joggal tekinthető hagyományos *közvélemény-kutatásnak* (amiben a nem-hagyományos elem a kérdőíves felvétel rövid időn belüli megismétlése), a közvetlen részvételre épülő helyi politika-formálás egyes döntési folyamatait leképező *modell-kísérletnek*, tudományos eszközöket is mozgósító nagyszabású *média-vállalkozásnak*, és újfajta ismeretterjesztési eljárásokra épülő *felntottkutatási programnak* – valójában e négy professzionális terület elvi megfontolásainak, szabályrendszerének és metodikájának gondos összeötövözésével létrehozott új *akciókutatási kísérlet*.

Mint minden akciókutatásnak, így a deliberatív véleménykutatásnak is igen nagy a tétje: egyszerre kell embereket „helyzetbe hoznia” s egyidejűleg szavatolnia védettségüket, személyi integritásukat és emberi méltóságukat. A Magyar Agora esetében ráadásul mindezt egy olyan problémakör – a hazai cigány-kérdés – kapcsán kellett megvalósítanunk, amelynek mindennapi valóságát mélyen átítatja az önérzet és a méltóság megsértésének ezernyi élethelyzetben szinte ösztönösen érvényesített rutinja, s amelyet a sűrűn okozott és elszenvedett sérelmek nyomán kölcsönös vádaskodások, erős érzelmi töltetű előítéletek, nézettulajdonítások, valamint a bűnbakképzés intézményes és személyközi gyakorlatának változatos formái öveznek. E körülmények közepette az első pillanattól fogva világosan látnunk kellett a terheket, amelyeket a munkába bevont partnereink – az első kérdőíves megkeresés során a folytatásra is vállalkozók köréből kiválasztott mintegy 200 fős kisebb csoport – vállára rakunk. Hiszen a program céljainak és építkezésének megfelelően, egyszerre vártunk tőlük passzív „válaszadói” részvé-

² James S. FISHKIN: *The Nation in a Room*. Boston Review, March/April, 2006

³ Az eljárás alapelveit és főbb építőelemeit, valamint azok mögöttes szakmai megfontolásait részletesen ismerteti HERMAN Zita tanulmánya. A Magyar Agora keretében lefolytatott kérdőíves vizsgálat mintjának (pontosabban: mintáinak) kialakításáról, illetve a kérdőív fontosabb kérdés-blokkjairól bőséges tájékoztatást nyújt ÖRKÉNY Antal – SZÉKELYI Mária: *Romák és nem romák egymásról: A deliberáció előtti helyzetkép* c. elemző tanulmánya.

telt egy kérdőíves felvételen, aktív „véleményformálói” magatartást kiscsoportos diszkussziókban, „képviselési” fellépést helyi és országos politikai kérdésekben, és „médiaszemélyiségként” nyújtandó teljesítményt a képernyő előtt ülő széles nagyközönség informálása, valamint a közös gondolkodás interaktív folyamatába való bevonása terén. A kötet tanulmányaiból megtudhatjuk: e szerepek folyamatos összedolgozása, intra- és interperszonális konfliktusaik kezelése önmagában is nehéz és munkaigényes feladat, amit különösen nehezzé és munkaigényessé tett, hogy a megvitatásra szánt kérdések lényegéhez tartozik azok mély gyökerű és nagy hőfokú indulati telítettsége. Persze nem tudhatjuk, hogy utóbb ki-ki hogyan vonta meg a maga mérlegét: vajon személyes nyereségnek vagy túlzott megpróbáltatásnak élte-e meg, hogy a csoportos helyzetekben jobbára érvelnie is kellett amellett, amit a romák helyzetéről, az őket érő megkülönböztetés okairól és következményeiről, egyéni és közösségi felelősség kérdéseiről gondol – nyilván volt, aki élvezte, más meg bánhatta a különleges erőfeszítést, amit mindezen kérdések csoportos megvitatása, valamint a más véleményekkel és eddig nem ismert élethelyzetekkel való szembesülés élményének feldolgozása kívánt tőle. A *kollektív nyereség* azonban elvitathatatlan. A Magyar Agora egyik legfőbb tanulsága ugyanis az, hogy a kérdést övező társadalmi indulatok ellenére és mellett *értelmes beszélgetés* folytatható egy súlyosan kibeszéletlen társadalmi problémáról, s hogy ez a beszélgetés *egyaránt* képes magához vonni azok figyelmét, akiket az ügy azért érint, mert *romák*⁴, s akiket azért, mert *nem romák*.⁵ Ha valamit, hát a cigány-kérdés kisebbségi-többségi összefüggését, valamint az együttélés feltételei által determinált összetartozásból fakadó feszültségek kezelésének *elvileg lehetséges* demokratikus eljárás módját világosan demonstrálta a vállalkozás.

Itt meg is állhatnánk, s örömmel nyugtázhathatnánk: James S. FISHKIN és munkatársai valóban hatékony és széles körben adaptálható módszert dolgoztak ki, amely a véleménynyilvánítás mindenkit megillető szabadságával képviselt igazságok egyenrangú vitájává szelidít még egy olyan „forró témát” is, mint amilyen a való élet igencsak egyenlőtlen erőviszonyai közepette jobbára antidemokratikusan és a többségi autoritás megfellebbezhetetlenségével kezelt „cigány-kérdés”. Bár a módszernek valóban elismeréssel adózunk, ennél azért érdemes talán egy

⁴ A bevezetőben idézett felkérésre „igen”-nel válaszolók megoszlása világosan mutatja, hogy a Magyar Agora megkeresését a roma megkérdezettek a nem romákénál jóval magasabb arányban tekintették saját ügyüknek. Míg a magukat nem romának vallók között a folytatásra (azaz, a nyilvánosságban is követett Agora-hétvégén való részvételre) a megkérdezettek 35 százaléka vállalkozott, addig a magukat romának vallók között a megfelelő arány 69 százalék volt (s ehhez még érdemes hozzátenni azokét, akik – bár felmenőik között vannak romák – magukat nem tekintik az etnikai közösség tagjának; közöttük az „igen”-nel válaszolók aránya 56 százalékos volt).

⁵ Az MTV Sajtószoba 2005. szeptember 19-i mérlege szerint a Magyar Agorának a köztelevízió m1-es csatornáján 2 millió nézője volt. Ez igen magas nézettséget jelent. Összehasonlításképpen érdemes egyetlen példát említeni: a Barátok közt c. filmsorozat epizódjait alkalomanként átlagosan 1,8-1,9 millió ember követi.

kissé továbbmennünk. Úgy vélem ugyanis, hogy az innovatív eljárás szakmai hozadékán túl, a Magyar Agora demokrácia-tesztjének pozitív eredménye fontos tanulságokkal szolgál a közgondolkodás mélyebb rétegeiben végbemenő jelentős változásokról is: beilleszkedik azoknak a szaporodó jelenségeknek a sorába, amelyek fokozatos, mindazonáltal egyértelmű elmozdulást jeleznek a többségi-kisebbségi együttélés feltételeinek hétköznapi értelmezése terén, s a „cigány-kérdés” körüli társadalmi diskurzus lassú *civilizálódásáról* tanúskodnak.

Gyorsan hangsúlyoznom kell: az említett – nehezen mérhető, de a közbeszédben, főként pedig a „cigány-kérdés” média-reprezentációjában⁶ mégiscsak kitapintható – változás elsődlegesen nem az előítéletek csökkenésében mutatkozik; habár a longitudinális eredmények e téren is némi javulásról tanúskodnak⁷. Figyelemreméltó eltolódás inkább az értelmezés súlypontjaiban és a hétköznapi megvitatásra közkeletűen használt fogalmi készlet összetételében regisztrálható. Egyszerű újságolvasókként vagy a hírműsorok hallgatóiként is jól érzékeljük: valahogy kevésbé divat ma „elmaradottságról” és a romák „igénytelenségéről” beszélni, jobbító szándékú beavatkozásként pedig kellő „felvilágosításukat” meg „állampolgári /át/nevelésüket” követelni, mint húsz, vagy akár csak tíz évvel ezelőtt – példának okáért, a nagy port kavart székesfehérvári kilakoltatások idején⁸. Ugyanakkor az elmúlt időkben lassacskán a közbeszéd szerves részévé váltak olyan – korábban legfeljebb szakmai dokumentumokban olvasható – kifejezések mint „szegregáció”, „faji megkülönböztetés” vagy „kirekesztés”, s velük együtt, ha háritásokkal is, de óhatatlanul felszínre kerültek a *polgári együttélés* olyan problémái és megkerülhetetlen dilemmái, mint a felelősség vagy a köztelherviselés kérdése, a társadalmi igazságosság és az állampolgári egyenlőség alkotmányos jogának gyakorlati értelmezése. A súlypontok eltolódása mellett persze továbbra is éles a romák „viselkedésével” szembeni kritika, s nemigen beszélhetünk a kulturális türelmetlenség csillapodásáról sem. A változást inkább egy másfajta türelmetlenség *párhuzamos* térnyerése jelzi. A lassan polgáriasuló „új” köznyelvről ugyanis elmondható, hogy bármi is a részük benne, mégis, egyszerűen *tűrhetetlen*, hogy hovatovább a helyi közmunka legyen a romák foglalkoztatásának egyetlen legális formája; hogy hiába akarnának érettségit és szakmát a roma gyerekek, ma kisebb eséllyel folytathatják iskoláikat a nyolcadik osztály után, mint „szerencsésebb” időpontban született társaik teheték azt tíz évvel ezelőtt; hogy a roma lakosságnak ma lassacskán ugyanakkora hányada él a települések szé-

⁶ MESSING Vera: Egymásnak kiszolgáltatva. Interetnikus konfliktusok és a média. In: NEMÉNYI Mária – SZALAI Júlia (szerk.): *Kisebbségek kisebbsége. A magyarországi cigányok emberi és politikai jogai*. Új Mandátum, Budapest, 2005, 316-352. old.

⁷ Erős Ferenc: Az előítélet-kutatás dilemmái. In: NEMÉNYI Mária – SZALAI Júlia (szerk.): *Kisebbségek kisebbsége. A magyarországi cigányok emberi és politikai jogai*. Új Mandátum, Budapest, 2005, 353-375. old.

⁸ HORVÁTH Ágota és munkatársai (szerk.): *Cigánynak születni*. ATA – Új Mandátum, Budapest, 2000. (Lásd mindenekelőtt a kötet „A Rádió utcai történet” címet viselő fejezetében összegyűjtött dokumentumokat, kommentárokat és tanulmányokat.)

lén gombamódra szaporodó telepi gettókban, mint a hatvanas évek elején, stb. A két „nyelven” párhuzamosan elbeszélte történet együttes olvasata pedig már nem csupán a vádacról, de a többség feszélyezettségéről és a dolgok állása feletti *szégyenérzetről* is szól. Mindez persze nem csökkenteti, sőt, talán éppenséggel növeli a cigány-kérdés körüli feszültségeket. Mégis, a közgondolkodás újabban körvonalazódó társadalmpolitikai síkján e feszültségek már nem kizárólag kis-közösségek etnikai-kulturális konfliktusaiként ábrázolódnak, hanem felsejlik azok általánosabb társadalmi beágyazottsága. Ebben a lassan átrendeződő értelmezési keretben pedig akár felszabadító lehet, ha teremtődik fórum a kérdést övező ambivalenciák és a gyakorlati lépéseket illető tanácsalanság kibeszélésére, s ha legalább egy hétvégi kollektív talk-show erejéig közös gondolkodás tárgyává válik, hogy – kiadván magunkból a tehetetlenség és a vádaskodás dühét – meg tudunk-e állapodni a változást előmozdító szükséges és lehetséges teendőknek legalább az *elveiben*.

Úgy tűnik, A Magyar Agora valamiképp e homályos tapogatózásnak kínált szerencsés alkalmat. S ha ez így volt, akkor az esemény iránti széleskörű érdeklődést annál is jelentősebbnek kell tekintenünk, mert első perctől fel kellett készülnünk az éppen ellentétes végeredményre, a kudarcra is. Érdeemes felidézünk: az előkészítés fázisában a vállalkozás egyik legnagyobb kockázataként számoltunk azzal, hogy a Magyar Agora végül csak az ésszerű diszkussziót mindegyre felülíró előítéletesség újabb bizonyítékait szolgáltatja majd, s ezzel éppenséggel az *alaplélt* kérdőjelezheti meg. Azt sugallhatja és erősítheti, hogy a „roma-kérdés” társadalmi rendezésére törekvő minden közösségi szándéknak és politikai akaratnak végső soron masszív ellenállással, sőt, akár nyílt elutasítással kell számolnia. Aggályaink az országos és helyi vezetők szájából igen gyakran hallható érvelésből táplálkoztak, amely szerint a romák támogatása a nem roma többség szemében olyannyira népszerűtlen, hogy a politikai siker reményében jobb a kérdést messze elkerülni. Ebből a nézőpontból személve, az „előítéletesség” tényének újbóli regisztrálásával tehát minden ellenkező törekvésünk mellett is passzivitásra és az adott helyzet beletörődő elfogadására serkentettünk volna. Fennállt a veszély, hogy a Magyar Agora immár a széles nyilvánosság bevonásával nyomatékosított újabb igazolást és felmentést szolgáltathat a nem-cselekvésre, ezzel pedig egyszerűsre hallgatólagos támogatást is kínálhat ahhoz a manapság széleskörűen és nagy sikerrel alkalmazott továbbhárítási taktikához, amely – nem kis részben a többség elutasító beállítódására hivatkozva – a roma-kérdést hajlamos az érintettek kizárólagos belügyének tekinteni, és a konfliktusok mérséklését mindenekelőtt a roma közösség egyéni, illetve kollektív erőfeszítésekre alapozott *beilleszkedési* teljesítményétől várni.

Az eredmények láttán azonban némileg fellélegezhetünk: a vázolt csapdát elkerültük. A Magyar Agora talán legfontosabb hozadéka ugyanis, hogy a deliberáció több-lépcsős folyamatával látványosan „szétbombázta” a közvetlennek tétélezett

összefüggést a kisebbségről alkotott *vélemény* és a többségi-kisebbségi együttélés javítását szolgáló *cselekvés iránti hajlandóság* között. Mint az a kötet több tanulmányából kiderül,⁹ a romákkal szembeni fenntartásaik az embereket nem tartják vissza sem attól, hogy a kérdéses konfliktusok tartós rendezését egyértelműen a közpolitikai feladatok körébe sorolják (mindenekelőtt a kormány és a helyhatóságok dolgának látják megfelelő iskolázási feltételek, lakhatási megoldások és munkavállalási lehetőségek biztosítását), sem pedig attól, hogy a különböző – integratív/szegregatív, illetve egyéni segítségre/csoportos helyzetjavításra irányuló – közpolitikai megoldásmódok között racionális érvek mentén válasszanak. Sőt, adataink azt is jelzik, hogy az előítéletesség korábban sem jelentetett a roma-kérdés iránti politikai érdektelenséget. Mint azt ÖRKÉNY Antal és SZÉKELYI Mária fentebb már hivatkozott „helyzetkép-tanulmánya” világosan bizonyítja, az emberek többségének a vitafolyamatot megelőzően is többé-kevésbé körvonalazott álláspontja volt a megfontolásra feltett kérdésekben: eddig is gondoltak „valamit” arról, hogy kinek és mit kellene tennie a roma szegénység enyhítéséért, a telepek felszámolásáért vagy a lépten-nyomon tapasztalható etnikai diszkrimináció ellenében. A vita-hétvége hatása inkább abban jelentkezett, hogy az előzetesen jobbára részlegesen és töredékesen végiggondolt opcióik az eseménysor végére konzisztensebbé és árnyaltabbá váltak.¹⁰

Ebben az összefüggésben érdemes meggondolnunk, hogy vajon a hazai terepen miért nem igazolódott a deliberatív véleménykutatások eddig általánosnak mondható nemzetközi tapasztalata, nevezetesen, hogy a sok-lépcsős és sokszereplős vállalkozás végére összegyűlő új ismeretek birtokában szignifikánsan átrendeződnek az adott kérdés társadalmi szereplőiről alkotott vélemények, és jelentősen módosulnak a felkínált döntési alternatívák közötti választások is. A Magyar Agora egyik meglepő eredménye ugyanis, hogy a tárgyyszerű tudás szintjét és szerkezetét tekintve viszonylag szerény elmozdulás volt érzékelhető, s ami még fontosabb, a résztvevők attitűdjének változása – mert efféle átrendeződések viszont jócskán adódtak – alig-alig mutatott összefüggést a folyamat közben megszerzett tematikus ismeretekkel. Közlebről: a „túlzó” közvélekedés cáfolatául felsorakoztatott statisztikai adatok és szakértői érvek ellenére, a résztvevők mindegyre „felülbecsülték” a magyarországi szegénység mértékét, s különösen: a munkanélküliség kiterjedtségét, valamint egyidejűleg rendre „alulbecsülték” a két jelenségkör előfordulási arányait tekintetében a romák és a nem romák között mutatkozó különbségeket. Másszóval, a tudományos vizsgálódásokon alapuló

9 Az érintett vonatkozásban mindenekelőtt a KOLTAI Júlia – LIPPÉNYI Zoltán szerzőpárosnak a vita-hétvéget megelőző, illetve követő kérdőíves felvételek adatainak egybevetéséről szóló elemzésére, LŐRINCZ Dalmának a résztvevő pedagógusok véleményének alakulásáról szóló írására, valamint IGNÁCZ Zsófiának és ANTÓK Péternek az „Agora-tapasztalat” hatását interjú utókövetéssel nyomon követő kisteleplési esettanulmányára érdemes itt felhívni a figyelmet.

¹⁰ Rendre ilyen elmozdulásokat jeleznek KOLTAI Júlia és LIPPÉNYI Zoltán klaszterelemzései.

tények megismerése és a háttérüket értelmező szakértői panel-beszélgetések érveinek végighallgatása után is fenntartották azt az álláspontjukat, hogy – etnikai hovatarozástól függetlenül – a magyar társadalom tagjainak tekintélyes hányada szegény, és a ma még munkában állókat meglehetősen általánosan fenyegeti a munkahely elvesztésének kockázata; a roma közösség és a nem roma többség veszélyeztetettségében pedig legfeljebb fokozati különbségek mutatkoznak, s azok jobbára az iskolázottsági és szakképzettségi szintek közismert eltéréseiből fakadnak. Mindemellett a deliberációs folyamat érzékelhetően csökkentette a hajlandóságot, hogy a résztvevők e veszélyeztetettségnek más és más okokat tulajdonítsanak a többség, illetve a roma kisebbség esetében, és egyértelműen erősítette azt a nézetet, hogy az alapvetően szociális gyökerű problémák kezelése törvénykezést, hatékonyabb jogérvényesítést, valamint megfelelő oktatási, szakképzési és szociálpolitikai intézményeket kíván. Ennek eredményeként a folyamat végére halványodtak a szegénységet egyéni vétségekre és hibákra visszavezető, egyszerűsített a változást mindenekelőtt maguktól az érintettektől váró beállítódások, ugyanakkor felerősödtek a szociális-környezeti feltételekre hivatkozó magyarázatok, és velük együtt a többségi-kisebbségi együttélés rendezése terén markánsabb állami (mindenekelőtt: önkormányzati) fellépést sürgető hangok.

Ismeretek, tapasztalatok és beállítódások e sajátos konstellációja több dolgot is jelent egyszerre. Egyrészt a tényeknek ellentmondó vélemények szívóssága igazolásul szolgál Gordon ALLPORT klasszikus tézisére, aki az előítélet egyéni életviteli haszna kapcsán így ír: *„Akkor illesztjük csak be az új tapasztalatot kategóriánkba, ha az megerősít bennünket előzetesen már kialakult meggyőződésünkben. ... a negatív előítélet az ember saját értékrendszerének reflexe. Dicsérjük saját életmódunkat, és ennek megfelelően lefitymálunk (vagy aktívan támadunk) mindent, ami fenyegetni látszik azt. ... Személyes értékeink sajátos kategorizációs típust képeznek, melyek különösen hajlamosíthatnak bennünket arra, hogy jogosulatlan előzetes ítéleteket alkossunk.”*¹¹ A konkrét helyzetre adaptálva, a „saját életmód” védelmének jegyében a résztvevők makacsul ragaszkodtak tehát a széles körben osztott mindennapi tapasztalat érvényéhez: minthogy a szegénység veszélyével szemben nincs társadalmi védelem – hiszen közismerten hézagos és foszladozó a szociális védőháló –, a felszínen maradás az emberek döntő többségétől állandó egyéni erőfeszítést kíván; azaz, az elszegényedés veszélye kívülről adott és széles körben általános, s aki mégis felszínen marad, az ezt jobbára személyes és családi teljesítményként könyvelheti el – mi több, öngazolást és önbecsülést meríthet belőle. E logikában márpedig az „önhibás” szegényekkel, a „felelőtlenül” sok gyereket vállalókkal, a „dolgozni nem akaró” munkanélküliekkel és a segítséget mindegyre „másoktól váró” cigányokkal szembeni előítéleteket nem kell feladni ahhoz, hogy mégis meggondolhatóvá váljanak azok a közösségi, jogalkotási, intézményi

¹¹ Gordon W. ALLPORT: *Az előítélet*. Gondolat, Budapest, 1977.

feltételek, amelyek egyidejűleg *közpolitikai* feladattá teszik az egyéni törekvések támogatását és ennek megfelelő keretek kollektív kialakítását.

A tudományos tényeknek makacsul ellenszegülő közvélekedés másrészt a beszédhelyzetek ütközésére, a hivatalos diskurzustól való elidegenedettség problémájára is rávilágít. A közvélemény nehezen megingatható ragaszkodása a szegénység kiterjedt többségi veszélyének gondolatához azt jelzi, hogy a hétköznapi értelmezés szintjén a szegénység mindenekelőtt az *elszegényedés* szinonímája, azaz, elsődlegesen nem adott jövedelmi és megélhetési szintet jelöl, hanem az elért életnívót fenyegető *romlás* kockázatát. A deliberációs hétvége csoportbeszéléseiről készült videofelvételek megannyi példával illusztrálják a két fogalom – korábbi kutatásokból már jól ismert – összecsúszását. A szegénység mértékéről és okairól folyó kiscsoportos beszélgetésekben a vélemények és tapasztalatok cseréje rendre újra meg újra visszakanyarodik a védtelenségnek és a kiszolgáltatottságoknak azokra a mindennapi helyzeteire, amelyeknek *mi mindannyian* bármikor áldozataivá válhatunk, amelyek miatt bármikor elveszíthetjük, amit elértünk. Ehhez a közös fenyegetettséghez – az *elszegényedés* veszélyéhez – képest pedig a mindennapi élmények és benyomások szintjén másodlagosak és meglehetősen bizonytalanok azok a vízvonalak, amelyek mentén világos „osztálykategóriák” szerint jól elhatárolhatóak egymástól a szegények és a nem-szegények csoportjai. A hétvége eseményei ugyanakkor azt is világosan demonstrálták, hogy a közös fenyegetettség és a rendszerváltás óta eltelt másfél évtized során immár állandósult bizonytalanság alapélménye mellett szemlátomást „elbeszélnek” a meglehetősen életidegennek ítélt hivatalos létminimum-adatok vagy a hatósági nyilvántartásokon nyugvó munkanélküliségi statisztikák. Legfeljebb a mélyszegénység ábrázolásában talál egymásra szakismeret és köznapi tapasztalat – a közvélemény azonban úgy érzi, a „tudomány és a politika” cserben hagyja az átlagembert, ha csak ez utóbbiról beszél.¹²

Mindezt számításba véve, a Magyar Agora éles reflektorfénybe állította a *releváns ismeret* problémáját, s ennek háttérben felvillantotta a kelet-európai társadalomtudomány sűrűn visszatérő dilemmáját: a „helyi” és a „nemzetközi” tapasztalatok, evidenciák és a leírásukra kimunkált fogalmak érvényének, illetve egymáshoz viszonyított jelentőségének kérdését.¹³ Talán a jövő deliberatív véleménykutatásaira vár, hogy az arányokat pontosabban beállíthassuk, s egyúttal behatóbb elemzésnek vethessük alá a közgondolkodás szerkezetét alakító társadal-

¹² Efféle elégedetlenségüknek a szegénység mértékéről és okairól folytatott panel-beszélgetés után több csoportban is hangot adtak a résztvevők.

¹³ A Magyar Agora résztvevői között előzetesen szétosztásra kerülő információs broszúra anyagának tartalmáról, valamint a kérdőívbe beemelőndő közismereti indikátorok kialakításáról az előkészítésért felelős nemzetközi és hazai szakértői gárda között előzetesen lefolytatott vitáknak éppen ez a kérdés állt a középpontjában. Lásd erről GARDOS Judit „...És nemzetközivé lesz: A helyi tudás szerepe egy akciókutatás kérdőív-készítési folyamatában” című tanulmányát.

mi tapasztalat „nyugatias” és „regionális/lokális” vonásait. A kötet tanulmányai-
ban felvillantott adatok mindenesetre a többségi-kisebbségi konfliktusokról való
gondolkodás jelentős modernizálódásáról – „nyugatosodásáról” – tanúskodnak,
s végül is ebben a tekintetben a Magyar Agora nemcsak a módszert igazolta, de
politikai bátorításul is szolgálhat. Mert mint a nyilvános viták egyik résztvevője
fogalmazott: „*A roma-kérdés az ország legsúlyosabb problémája lesz egy-két évti-
zeden belül. Ebben mindenki illetékes.*” Az összegző véleményt senki nem vitatta
– legfeljebb az illetékesség mértékéhez és feltételrendszeréhez akadt hozzáfűzni-
valója. Ez pedig nem egyetlen alkalmi vitasorozat, hanem hosszú és kitartó kö-
zösségi együtt-gondolkodás témája. A vállalkozókedv hiányára azonban a 2005.
szeptemberi deliberációs hétvége óta nem illik hivatkozni.